

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор Національного університету

«Одеська юридична академія»

Професор В.Є. Загородній

2021 р.

ВИСНОВОК

Національного університету «Одеська юридична академія» про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Мануїлової Анни Іванівна на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право», затвердженої Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» «22» жовтня 2018 року (протокол № 3)

ВИТЯГ

з протоколу засідання фахового семінару кафедри міжнародного та європейського права та кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія» від «19» липня 2021 року № 1

ПРИСУТНІ:

завідувач кафедри доктор юридичних наук, доцент О. В. Бігняк, професор кафедри доктор юридичних наук, професор М. Р. Аракелян, професор кафедри доктор юридичних наук, професор М. Д. Василенко, професор кафедри доктор юридичних наук, професор О. О. Сурілова; професор кафедри доктор юридичних наук, професор Х. Н. Бехруз, професор кафедри доктор юридичних наук, професор О. І. Харітонова, доцент кафедри кандидат юридичних наук, доцент Ю. Ю. Акіменко, доцент кафедри кандидат юридичних наук, доцент О. О. Белогубова, доцент кафедри кандидат юридичних наук, доцент К. В. Мануїлова, доцент кафедри доктор філософії в галузі права П. П. Войтович, доцент кафедри кандидат юридичних наук, доцент М. В. Грушко, доцент кафедри кандидат юридичних наук Г. М. Гриб, доцент кафедри кандидат юридичних наук, доцент О. Ю. Цибульська, доцент кафедри кандидат юридичних наук О. К. Канєнберг-Сандул, доцент кафедри кандидат юридичних наук В. Ю. Дронов, доцент кафедри кандидат юридичних наук К. А. Жебровська, доцент кафедри кандидат юридичних наук А. О. Рябошапченко, доцент кафедри кандидат

юридичних наук Т. С. Федорова; асистент кафедри кандидат юридичних наук І. В. Ідесіс; асистент кафедри В. В. Музика; лаборант Д. К. Пікалова, аспірант А. Зубайр; дисертантка А. І. Мануїлова.

З присутніх 6 докторів юридичних наук, 13 кандидатів юридичних наук, 1 асистент та 1 аспірант – фахівців з проблем поданої на розгляд дисертації.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

Обговорення дисертаційного дослідження Мануїлової А. І. на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права», поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право», щодо його рекомендації для попереднього розгляду та захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

СЛУХАЛИ:

Доповідь здобувачки ступеня вищої освіти доктора філософії Мануїлової Анни Іванівни на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права», поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право».

Доповідач обґрунтувала актуальність обраної теми, визначила мету, завдання, методологію дисертаційного дослідження, охарактеризувала його об'єкт та предмет, виклала основні наукові положення та висновки, що виносяться на захист, вказала науково-практичну значимість роботи, надала відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження.

Обґрунтовуючи вибір теми дисертаційного дослідження, здобувачка зазначила, що питання естопеля є нерозкритим поняттям у вітчизняній науці міжнародного права в силу того, що національному праву відповідна доктрина невідома. В українському законодавстві сьогодні відсутнє чітке і повне законодавче регулювання принципу естопель. Незважаючи на те, що принцип естопель є досить новим і маловивченим в українській юридичній літературі явищем, він нерідко використовується вищими судовими інстанціями для мотивування своїх судових актів. Естопель – англійська доктрина, що з часом конденсувала в міжнародне право. Через «ворожість» доктрини естопеля для багатьох національних правових систем її використання на міжнародно-правовому рівні є обмеженим. Навіть тоді, коли певний спір стосується по суті естопеля, в міжнародному правозастосуванні йому надають інші назви.

Естопель (*estoppel*) – це загальноправовий принцип, який існує нарівні з принципами добросовісності, змагальності, належного виконання прийнятих на себе зобов'язань і в певному сенсі є їх продовженням. Естопель не тільки універсальне правило, а й ціла доктрина і правовий принцип. Його

особлива значимість підтверджується існуванням декількох теорій принципу естопель в англо-американському праві, а також безліччю виробленої правозастосовчої судової практики.

Побудова світового порядку на основі панування права передбачає певний рівень довіри держав по відношенню один до одного та передбачуваність в їх поведінці. Довірчий характер відносин підтримується за допомогою правового забезпечення (через Міжнародний суд та арбітраж) певного рівня виконання державами своїх міжнародних зобов'язань на основі принципу добросовісності. Вже сам факт добросовісного «*exbonafide*» виконання міжнародних зобов'язань, виключає випадки зловживання правом, створює підстави для прояву довіри. Передбачуваність поведінки держав підтримується як наслідок послідовності міжнародно-правової позиції по відношенню до даної фактичної або юридичної ситуації через обов'язкову нотифікацію передбачуваних в ній змін, які можуть певним чином торкнутися законного права та інтересів інших держав. При цьому принцип добросовісності також відіграє певну роль, оскільки саме він забезпечує послідовність у поведінці держав, приписує зобов'язання нотифікації передбачуваних змін в міжнародній та внутрішній позиції цієї держави при зобов'язаннях, які безпосередньо торкаються прав та законних інтересів іншого члена світового співтовариства. Порушення цього принципу в поведінці одного суб'єкта міжнародного права як наслідок його непослідовності, яка тягне за собою нанесення збитків законним правам іншого суб'єкта, який добросовісно довірився поведінці першого, викликає естопель.

Судова практика останніх років свідчить про збільшення справ, вирішення яких пов'язано з принципом естопель.

На сьогодні цей принцип тільки «пускає коріння» в українське право, але при цьому легальне визначення терміну «естопель» в законі відсутнє. Імплементация цього принципу в українське право не повинна носити механічний характер. Естопель реально функціонує в англійському праві, тому, що для цього створені всі необхідні юридичні механізми і інститути, тобто присутня система певних передумов, в яких принцип естопель розкривається правильно і повно. Простим перенесенням з національної правової системи країни, що входить в англо-американську правову сім'ю в національне право нашої країни швидше принесе більше шкоди, ніж користі. Тому необхідно знайти в цьому принципі ті ідеї, які позитивно позначаються на розвитку нашої правозастосовчої практики за умови їх правильної імплементації.

Необхідно врахувати, що, незважаючи на різницю в правових сім'ях, проблеми, з якими зіштовхується правозастосовувач, можуть бути схожими, в зв'язку з чим запозичувати потрібно не тільки сам принцип естопель, але і ті правові конструкції, які запропоновані зарубіжними коментаторами, і правозастосовчою практикою.

Естопель, виконуючи притаманну йому стабілізуючу роль в сучасному міжнародному праві, забезпечує через припис послідовності поведінки держав юридичну безпеку суб'єктів права.

Функціональна спрямованість принципу естопель в зазначеному напрямку обумовлена його двоєдиним значенням – якістю процесуального і матеріального права. Те, що принцип естопель – це не просто засіб захисту у формі попереднього заперечення або процесуального (по суду) відведення заперечення, визнається в науці сучасного міжнародного права.

Принцип естопель виступає як окремий принцип права, який ніяк не пов'язаний і ніяк не обумовлений іншими інститутами права. Значимість сказаного нами визначається тією обставиною, що деякі юристи розглядають естопель в аспекті правових наслідків односторонніх юридичних актів. Поряд з такою точкою зору присутня і точка зору, яка розглядає естопель в аспекті помилки, обману, інституту *forum prorogatum*, погашеної давності, принципу *res judicata*, справедливості. Незважаючи на різноманітність представлених думок щодо принципу естопель, загальним для них усіх є спроба пов'язати принцип естопель з будь-яким іншим інститутом права і тим самим позбавити естопель властивої йому якості окремого принципу міжнародного права. Принцип естопель за своєю суттю і спрямованістю свого регулятивного впливу є абсолютно самостійним принципом права і як один із загальних принципів права (за змістом ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН) входить в систему джерел міжнародного права.

Проведене комплексне дослідження принципу естопель як загального принципу міжнародного права дозволило розкрити особливості розвитку цього принципу на різних етапах становлення міжнародного права. Розкрито зв'язок між принципом естопель та його юридичною основою – принципом добросовісності: якщо принцип добросовісності передбачає необхідність дотримання певного рівня послідовності в поведінці суб'єктів права, то естопель забезпечує примушування до дотримання принципу добросовісності. Визначено конститутивні елементи естопель: 1) існування певної позиції суб'єкта права (актора позиції); 2) як наслідок такої позиції – вчинення іншим суб'єктом права (дестинатора цієї позиції) будь-яких дій або утримання від них; 3) як наслідок таких дій чи бездіяльності – збиток дестинатора; 4) скасування або суттєва зміна своєї первісної позиції автором.

Присутність всіх зазначених елементів є неодмінною умовою при констатації ситуації естопель. Проведено розмежування принципу естопеля з інститутом односторонніх актів: у випадку односторонніх актів держава виступає з чітким наміром покласти початок новим правовідносинам, взявши на себе в односторонньому порядку міжнародно-правові зобов'язання; у випадку з естопелем держава-актор втрачає можливість відмовлятися від своєї попередньої позиції, внаслідок якої виникли права в третіх сторін.

В дисертації удосконалено визначення меж дії принципу естопеля: з одного боку, застосування принципу естопеля не повинно порушувати право на заперечення учасника судового процесу; з іншого боку, право на заперечення припиняється (втрачається) учасником спору тоді, коли є ознаки створеної ним ситуації естопель, в разі кваліфікації (виявлення) якої обмежувальним механізмом реалізації права на заперечення є застосування принципу естопеля з метою збереження справедливого балансу інтересів сторін спору та поняття естопель, яке слід розглядати, як принцип міжнародного права, а не інститут чи правило в міжнародному праві. Узагальнено розуміння потенціалу принципу естопель як норми матеріального міжнародного права, що здатна відігравати значну роль для кращого розуміння правової структури односторонніх актів, угод необов'язкового характеру і системи голосування в міжнародних організаціях. Як матеріальний принцип, принцип естопель приписує зобов'язання послідовності в поведінці держав і сприяє дотриманню юридичної безпеки суб'єктів міжнародного права.

У дисертації сформульовані й інші теоретично обґрунтовані висновки та положення щодо місця та ролі естопеля в системі загальних принципів міжнародного права.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і логікою дослідження та складаються з анотації державною та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Після закінчення доповіді Мануїлової А. І. присутніми були поставлені наступні запитання:

К. ю. н., доцент Цибульська О. Ю.: У формулюваннях розділів (підрозділів) Ви використовуєте визначення естопеля як «загального принципу міжнародного права». У статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН йдеться про «загальні принципи права» – як Ви співвідносите ці поняття? Оскільки є різні підходи до їх співвідношення.

Мануїлова А. І. відповіла: Так, звісно існують різні підходи до співвідношення загальних принципів права та загальних принципів

міжнародного права. Наприклад, Корецький В. М. змішує данні поняття, проте, на нашу думку, їх потрібно розмежовувати.

К. ю. н., доцент Рябошапченко А. О. : Які умови застосування правила естопель?

Мануїлова А. І. відповіла: Естопель застосовується при наявності чотирьох конститутивних елементів: 1) існування певної позиції у суб'єкта права; 2) як наслідок такої позиції – вчинення іншим суб'єктом права (дестинатора уявлення) будь-яких дій або утримання від них; 3) як наслідок таких дій чи бездіяльності – збиток дестинатора; 4) скасування або суттєва зміна своєї первісної позиції актором уявлення. Присутність всіх зазначених елементів є неодмінною умовою при констатації ситуації естопель. Коли до суду надходить заява про наявність ситуації естопель, то він ретельно досліджує всі обставини справи і тільки при наявності всіх чотирьох конститутивних елементів суд приходить до висновку про існування ситуації естопель.

Д. ю. н., професор Бехруз Х. Н.: Доктрина «естопель» в різних країнах іменується по-різному: як «доктрина втрати права» в Німеччині, як концепція «захисту легальних очікувань» в Італії, як «автоматичне виведення відмови» у Франції – до чого схиляєтеся Ви: це втрата права, захист очікувань або відмова, що мається на увазі?

Мануїлова А. І. відповіла: Юридично значущим наслідком принципу естопель виступає втрата права в зв'язку з оцінкою судом фактичної поведінки сторін та їх добросовісності. Втрата права застосовується як результат непослідовної процесуальної поведінки, яка з точки зору юридичних фактів є вчинком, так як правові наслідки виникають всупереч наміру особи, що вчинила цей правочин. Тому у своєму дисертаційному дослідженні ми схиляємося до того, що естопель це втрата права.

К. ю. н., доцент Федорова Т. С.: Які перспективи його використання як матеріально-правового інституту?

Мануїлова А. І. відповіла: Потенціал принципу естопель як норми матеріального міжнародного права ще повністю не вивчений і не знайшов належного застосування. Принцип естопель здатен відігравати значну роль для кращого розуміння правової структури односторонніх актів, угод не обов'язкового характеру і системи голосування в міжнародних організаціях. Як матеріальний принцип, естопель наказує зобов'язання послідовності в поведінці держав і сприяє дотриманню юридичної безпеки суб'єктів міжнародного права.

К. ю. н., доцент Жебровська К. А.: Чи можна визначити естопель як певне особливе джерело міжнародного права?

Мануїлова А. І. відповіла: В цьому випадку ми визначаємо естопель як загальний принцип права. Проте також ми говоримо про особливе джерело міжнародного права. Потрібно виходити з наявності формального та матеріального джерела права. В формальному розумінні це зовнішня форма вираження права, проте не потрібно заперечувати регулятивний вплив цього принципу, оскільки естопель позбавляє права заперечення і тим самим породжує правові наслідки.

Д. ю. н., професор Василенко М. Д.: В чому різниця між естопелем (*estoppel*) та діловою судовою практикою (*res judicata*)?

Мануїлова А. І. відповіла: Рішення суду відповідно до принципу *res judicata* покликане бути виконаним і тим самим через суд стає обов'язковим, що означає незмінність рішення і передусім необхідність безпосереднього забезпечення його виконання. Естопель ґрунтується на принципі справедливості, в той час як *res judicata* ґрунтується на принципі припинення судових розглядів. Естопель повинен бути чітким і недвозначним. Головне завдання принципу естополя полягає в тому, щоб перешкодити стороні отримати переваги і вигоду, як наслідок своєї непослідовності в поведінці на шкоду іншій стороні, яка сумлінним чином поклалася на певну юридичну ситуацію, створену першою стороною.

К. ю. н., доцент Гриб Г. М.: В чому полягає різниця між естопелем, принципом естопель та ситуацією естопель?

Мануїлова А. І. відповіла: Принцип естопель – це принцип, який містить правовий механізм судового захисту правила добросовісної поведінки, а також норму доказового права в судовому процесі, застосування якої означає втрату права на захист за допомогою позбавлення сторони права на заперечення. Естопель – це прояв загального принципу недопустимості зловживання правом. Сторона, яка вчиняє дії або робить заяви в спорі, що суперечать тій позиції, яку вона займала раніше, не повинна отримати перевагу від своєї непослідовної поведінки. Класичний приклад естополя: заборона стверджувати, що сторони не досягли згоди про всі істотні умови договору, якщо сторона прийняла виконання по ньому або вчинила інші дії, що свідчать про визнання договору укладеним. Наступні конклюдентні дії щодо схвалення правочину консолідують його із ретроспективною силою. Ситуацію естопель викликає порушення принципу добросовісності в поведінці одного суб'єкта, який сумлінно довірявся поведінці першого.

К. ю. н., доцент Канєнберг-Сандул О. К.: Де місце принципу естопель у доктрині естопель та інституті естопель?

Мануїлова А. І. відповіла: Спочатку інститут естопель використовувався англійськими судами як засіб доказування в ході судового

розгляду, а згодом був сформований як принцип прецедентного права, основною ідеєю якого є заборона посилаючись на обставини, які раніше визнавалися стороною безперечними виходячи з її дій або заперечень. Інститут естопель визнавши естопель в якості загального принципу права за змістом ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, підтвердив через міжнародну судово-арбітражну практику і доктрину міжнародного права значимість принципу добросовісності в загальній конструкції наукової побудови принципу естопель. Доктрина естопель може виникати як з міжнародно-правового звичаю, так і з загальних принципів права, але в будь-якому випадку держава повинна створити необхідні умови для її застосування. Механізм естопеля, в основі якого лежить принцип добросовісності, спрямований на підтримку юридичної безпеки суб'єктів правовідносин, що реалізується двома способами: 1) як процесуальне заперечення на стадії попереднього розгляду проти розгляду справи; 2) в якості норми-принципу, покликаної на основі принципу добросовісності сприяти забезпеченню юридичної безпеки суб'єктів правовідносин.

К. ю. н., доцент Дронов В. Ю.: Чи є виключення проблеми (*issue preclusion*) тим же самим, що і заставний естопель (*collateral estoppel*)? Чому?

Мануйлова А. І. відповіла: Виключення проблеми (*issue preclusion*), яке також називають заставний естопель (*collateral estoppel*), означає, що дійсне та остаточне рішення зобов'язує позивача, відповідача та його особисті права під час подальших дій щодо різних причин позову між ними (або їхніми преміями) щодо тих самих питань, які фактично розглядалися і є важливими для рішення у першій дії. Тому, що виключення проблеми та заставний естопель включають в себе чотири найважливіші елементи для прийняття рішення про застосування заборони на вирішення питання: 1) попереднє рішення повинно бути дійсним та остаточним; 2) висувається те саме питання; 3) питання є суттєвим для рішення суду; 4) питання фактично було розглянуто.

Доктор філософії в галузі права, доцент Войтович П. П.: Чи ускладнений (або чи зв'язується естопель) з наявністю певного вольового елемента?

Мануйлова А. І. відповіла: Так, естопель пов'язаний з вольовим елементом, так як заявник зобов'язаний підтвердити існування первісної, зрозумілої та недвозначної по своєму прояву правової позиції, яка відноситься до суттєвих фактів, які були виражені на основі вільного та навмисного волевиявлення юридично правоздатного суб'єкта.

Д. ю. н., професор Сурілова О. О.: На чому ґрунтується право держави-адресата певної поведінки іншої держави заявляти естопель? Чи є наявність шкоди обов'язковою умовою такого права?

Мануїлова А. І. відповіла: Шкода не має першочергового значення, проте як правило вона присутня, також шкода може проявлятися не в матеріальній формі.

К. ю. н., доцент Грушко М. В.: Слід визначитися з понятійною парою «принцип добросовісності» – «принцип сумлінності», оскільки автор вживає дані поняття нарівні один з одним.

Мануїлова А. І. відповіла: В роботі поняття принцип добросовісності та принцип сумлінності застосовується рівнозначно, оскільки вони є синонімами.

Д. ю. н., професор Харітонова О. І.: У підпункті 2.1.2 Ви вказуєте на зв'язок односторонніх актів з принципом естопель, а чи є певні відмінності в даних поняттях?

Мануїлова А. І. відповіла: Так, між односторонніми актами держав та принципом естопель є певні відмінності. В принципі естопель ми маємо справу з уже існуючими правами та обов'язками, а односторонні акти самі можуть утворювати права та обов'язки. Тобто, держава виступає з одностороннім правовим актом з наміром встановити нові правові відносини. В свою чергу естопель не утворює нових прав або обов'язків, а лише встановлює неможливість посилається на вже існуючі права та обов'язки.

К. ю. н., доцент Акіменко Ю. Ю.: Хотілося б почути Вашу думку чи естопель є нормою матеріального права чи процесуального права?

Мануїлова А. І. відповіла: Як матеріальний принцип, принцип естопель приписує зобов'язання послідовності в поведінці держав і сприяє дотриманню юридичної безпеки суб'єктів міжнародного права. Це є його першим і основним значенням. Як процесуальний принцип, принцип естопель використовується як засіб доказування в ході відкритого судового провадження.

Після відповідей на запитання було озвучено висновок наукового керівника – **доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, професора кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» - Ківалової Тетяни Сергіївни.**

Авторка вибрала дуже цікаву та складну тему дисертаційного дослідження. Дисертація Мануїлової А. І. присвячена актуальній темі, яка має як теоретичне, так і практичне значення. На сьогоднішній день відсутні глибокі системні аналітичні дослідження цього питання в Україні. У зв'язку з цим особливо цінними для науки міжнародного права є положення дисертації, де авторка дає авторське визначення поняття «принципу естопель», викладає з'ясовані нею особливості цього принципу в

міжнародному праві та правових системах інших країн, пропонує комплексне дослідження принципу естопель як загального принципу міжнародного права та розкриває особливості розвитку цього принципу на різних етапах становлення міжнародного права.

Дисертація відзначається науковою новизною, самостійним аналізом, оригінальним науковим підходом авторки, необхідним обсягом опрацьованого нормативного і наукового матеріалу. Результати дослідження пройшли апробацію на багатьох наукових конференціях; наявна достатня кількість публікацій у фахових виданнях.

Дисертації притаманний високий ступінь обґрунтованості та новизни наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих автором.

Положення дисертаційної роботи Мануїлової А. І. свідчать про те, що поставлені завдання вирішено авторкою на належному науково-теоретичному рівні, а одержані у дослідженні результати характеризуються високим ступенем вірогідності та наукової обґрунтованості.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також плану науково-дослідницької роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» «Міжнародне право в період трансформації міжнародного правопорядку та захист національних інтересів України» на 2016-2020 рр.

Теоретичну основу дослідження становлять роботи таких вчених, як: Р. А. Каламкарян, Ю. І. Мігачев, А. П. Черних, А. Л. Коблов, Г. В. Ведиян, Н. В. Зайцева, Т. С. Ківалова, О. О. Сурілова, О. В. Бігняк, О. О. Белогубова, К. В. Громовенко, А. М. Заброцька, Е. В. Конова, Ж. І. Седова, Т. М. Яблочков, А. Х. Гольмстен, Е. В. Васьковський, М. Ю. Черкес, О. В. Трояновський, С. А. Мельник, В. М. Репецький, В. М. Лисик, В. Г. Буткевич, В. В. Мищик, О. В. Задорожній, І. І. Лукашук, М. М. Агапова, Л. Л. Шамшурин, К. І. Комісаров, А. А. Іванов, Д. І. Азаревіч, В. М. Гордон, В. В. Ярков, Н. А. Чечина, І. І. Черних, В. Р. Енгельман, Седеньо, Ф. Манена, Дж. Шварценберг, Ж. П. Жаке, Дж. Фіцморіс, Є. Сой, Дж. Діксон, Дж. Вантуріні, Ф. Кайе, А.-Т. Деннінг, К. Цвайгерт, Х. Кетц, Е. Кок, Сіан Уїлкер, Карім Гхалі та інших.

Використана авторкою структурна побудова дисертації видається достатньо обґрунтованою і логічною. Дисертаційна робота відзначається системним підходом до аналізу предмету дослідження. Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку

використаних джерел та додатків. Структура роботи повністю відповідає завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми та вирішити завдання, поставлені дисертанткою при написанні роботи.

Перший розділ дисертаційної роботи присвячено аналізу становлення принципу естопель в загальному праві та його рецепції у праві інших країн, увагу приділено методологічним засадам загальних принципів права та їх ролі в міжнародно-правовій системі, досліджено сутність принципу естопель в міжнародному праві. Обґрунтування методологічних засад дослідження відповідно до специфіки проблематики теми дослідження виглядає вдалим та доцільним.

В тексті другого розділу досліджено нормативне закріплення принципу естопель в міжнародному праві. В рамках розділу розглядаються договірні та звичаєві норми, односторонні акти та їх співвідношення з принципом естопель, аналізується судова практика застосування принципу естопель. Встановлено перелік конститутивних елементів принципу естопель. На безперечну підтримку заслуговує приділення уваги дослідженню принципу добросовісності та його взаємозв'язку з предметом дослідження.

Третій розділ дисертаційної роботи присвячено особливостям застосування та міжнародно-правовим наслідкам принципу естопель, розглянуто матеріальні та процесуальні аспекти застосування принципу естопель. Вдалим видається аналіз Будапештського меморандуму в контексті принципу естопель.

Дисертація є завершеною працею, оформленою відповідно до встановлених вимог. Результати проведених авторкою досліджень та отримані нею нові науково-обґрунтовані результати у сукупності розв'язують конкретні наукові завдання, що мають істотне значення для розвитку науки міжнародного права.

Основні наукові результати дисертаційного дослідження Мануїлової А. І. знайшли належну апробацію шляхом оприлюднення його положень у фахових вітчизняних та зарубіжних виданнях, у виступах та доповідях на наукових та науково-практичних конференціях.

Зміст свідчить, що дисертаційне дослідження Мануїлової А. І. виконано на належному рівні і має істотну наукову новизну. Здобувачкою самостійно опрацьовано значну кількість джерел монографічного, нормативно-правового характеру, робота містить цікаві й вагомні висновки та нові пропозиції.

Дослідження ґрунтується на виваженій самостійній роботі над темою дисертації, ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації

Мануїлової А. І. не використовувались, ступінь особистого внеску авторки відображена у вступі до дисертації належним чином.

Мануїлова А. І. повністю виконала індивідуальний план наукової роботи та індивідуальний навчальний план. У процесі її роботи з підготовки дисертації та виконання індивідуального плану наукової роботи та індивідуального навчального плану Мануїлова А. І. проявила себе як ініціативна, старанна, наполеглива, сумлінна та вдумлива дослідниця. Індивідуальний план виконала своєчасно та на належному рівні, має високі оцінки.

Таким чином, дисертація Мануїлової Анни Іванівни на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право», є оригінальним, самостійним, цікавим науковим дослідженням складної проблеми, яка представляє як теоретичний, так і практичний інтерес, відповідає вимогам, встановленим Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами), вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами) та пп. 9-15 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167 (зі змінами), а її авторка, Мануїлова Анна Іванівна, заслуговує присудження її наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 – «Міжнародне право».

Після цього, слово надано **рецензентам** наукової праці: доктору юридичних наук, професору, професору кафедри міжнародного та європейського права Суріловій О. О. та кандидату юридичних наук, доценту, доценту кафедри міжнародного та європейського права Белогубовій О. О.:

Д. ю. н., професор, Сурілова О. О. відзначила, що звернення Мануїлової А. І. до проблематики естопеля як загального принципу міжнародного права становить надзвичайний інтерес.

Текст дисертації свідчить про те, що здійснене дисертаційне дослідження характеризується дисертабельністю обраної теми та науковою новизною. Автором проаналізовано та встановлено, що естопель, виконуючи притаманну йому стабілізуючу роль в сучасному міжнародному праві, забезпечує через припис послідовності поведінки держав юридичну безпеку суб'єктів права. Функціональна спрямованість принципу естопель в зазначеному напрямку обумовлена його двоєдиним значенням – якістю процесуального і матеріального права.

В роботі містяться оригінальні положення та висновки, що мають елементи наукової новизни та можуть бути винесені на публічну дискусію під час публічного захисту. Зокрема, цікавим є обґрунтування положення, що в силу свого статусу окремого принципу міжнародного права принцип естопель не підлягає застосуванню при обставинах, коли в порядку дотримання міжнародного права стає питання про обґрунтування юридичного обов'язку в формі односторонніх і багатосторонніх юридичних актів. Специфічна спрямованість регулятивного впливу принципу естопель ставлять його в ряд принципів права згідно зі ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН. Механізм естопель, в основі якого лежить принцип добросовісності і принцип взаємності, спрямований на підтримку юридичної безпеки суб'єктів міжнародних правовідносин.

Велику питому вагу в дослідженні складають проблеми співвідношення естопеля та односторонніх актів.

В дисертаційній роботі зроблено висновок, що, основна вимога принципу естопель – дотримання послідовності в поведінці держав, – задалегідь усуває випадки порушення юридичної вимоги відповідності взаємних суб'єктивних прав держави і в цілому вписується в рамки нормальних, природних з точки зору законності, міждержавних відносин. Позитивна спрямованість регулятивного впливу принципу естопель полягає в тому, що через неприпустимість порушення правила послідовності в поведінці держав він відновлює взаємний баланс між суб'єктивними правами держав.

Теоретичні аспекти дисертаційного дослідження, викладені в роботі, можуть бути використані при читанні курсу міжнародного права, теорії та практики міжнародного права, міжнародного приватного права.

Звертає на себе увагу значна кількість опублікованих автором праць за темою дослідження. Висновки і положення дисертації апробовані на багатьох конференціях, опубліковані автором в статтях, три з яких – в іноземних журналах.

Загалом текст дисертації справляє досить приємне враження та свідчить про високий рівень дисертаційного дослідження. Водночас, як будь-яка дисертаційна робота, рецензоване дослідження не позбавлене окремих недоліків та дискусійних положень, які потребують додаткової аргументації під час захисту.

1. З методологічної точки зору вкрай актуальним є питання термінології, що використовується. У формулюваннях теми, назв розділів (підрозділів) використовується визначення естопеля як «загального принципу міжнародного права». В той же час у статті 38 Статуту

Міжнародного суду ООН йдеться про «загальні принципи права» – як Ви співвідносити ці поняття? Оскільки є різні підходи до їх співвідношення.

2. З огляду на характеристику естопеля як процесуального принципу, детальніше слід було зупинитися на методиці застосування правила естопеля для захисту від суперечливої поведінки контрагента.

3. Доктрина «естопель» в різних країнах іменується по-різному: як «доктрина втрати права» в Німеччині, як концепція «захисту легальних очікувань» в Італії, як «відмова, що мається на увазі» у Франції – до чого схиляється дисертантка: це втрата права, захист очікувань або відмова, що мається на увазі?

4. В роботі міститься досить багато цікавих положень, проте бажано б було оформити ці пропозиції у вигляді змін та доповнень. Зокрема, автор критикує редакцію статті 45 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. – доречним було б наведення редакції цієї статті, яку пропонує автор.

Загалом, зазначені зауваження носять уточнюючий характер і не знижують позитивної оцінки дисертаційної роботи. Вона є актуальним, самостійним та аргументованим дослідженням. З наведеного вище можна зробити висновок про те, що дисертація Мануїлової А. І. на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право», може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

К. ю. н., доцент Белогубова О. О. зазначила, що робота містить сукупність нових наукових результатів і положень, висунутих для публічного захисту. Робота грамотно структурована, має внутрішню єдність, і свідчить про вирішення поставлених дисертанткою завдань. Робота в цілому має наукове значення для теорії і практики міжнародного права.

Враховуючи комплексність предмета дослідження, дисертантка гармонічно поєднала загальнотеоретичні та порівняльно-правові аспекти предмету дослідження з надбанням галузевих юридичних та інших наук. Зазначена всебічність аналізу визначає достатній рівень завершеності дослідження.

Разом з тим, на думку рецензента, Мануїлової А. І. вдалося висвітлити основні питання теми і підготувати цілісну наукову роботу, що відповідає вимогам, що пред'являються до дисертаційних досліджень. Зазначені зауваження переважно мають дискусійний характер та не впливають на загальне позитивне враження від роботи в цілому.

Зміст роботи свідчить про те, що дисертантка цілком успішно впоралася з поставленими завданнями. Робота являє собою ґрунтовне

наукове дослідження самостійного характеру. Здобувачка має достатню кількість публікацій за темою роботи. Повнота викладу основних результатів дослідження у дисертації та публікаціях повністю відповідає встановленим вимогам.

Високий ступінь вірогідності та наукової обґрунтованості результатів виконаного дослідження забезпечено використанням комплексу принципів наукового пізнання, методологічних підходів, низки загальнонаукових та спеціальних методів. Положення дисертації ґрунтуються на об'єктивних теоретичних дослідженнях, висновки є достовірно обґрунтованими і базуються на власних судженнях авторки.

Низка положень та питань потребує додаткової аргументації, зокрема:

1. Роль естопеля в механізмі міжнародно-правового регулювання. Перспективи його використання як матеріально-правового інституту.

2. Естопель визначається як загальний принцип права – чи можна в такому разі говорити про певне особливе джерело міжнародного права?

3. Відомий міжнародник Каламкарян Р. А. у своїй роботі, присвяченій естопелю, визначає естопель як «інститут» міжнародного права. В дисертаційному дослідженні його визначено як «принцип»: все-таки це інститут або принцип? У чому відмінності?

Не зважаючи на окремі зауваження Белогубова О. О. наголосила, що дисертація Мануїлової А. І. на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право», може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

В обговоренні дисертаційного дослідження взяли участь:

К. ю. н., доцент Рябошапченко А. О. відмітила, що робота є ґрунтовним науковим дослідженням, яке має значну актуальність, містить ґрунтовно розкриті питання, правильні, логічні та значимі висновки. Зазначила, що дисертація Мануїлової А. І. на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права» відповідає вимогам та може бути рекомендована до разової спеціалізованої вченої ради для попереднього розгляду і захисту для здобуття ступеня доктора філософії.

К. ю. н., доцент Акіменко Ю. Ю. відмітила високий науковий рівень дослідження, його актуальність та повноту зроблених висновків. Визначила дискусійні моменти, зокрема щодо рецепції в інші правові системи. Проте зазначила, що ці зауваження не впливають на високу оцінку дослідження. Вказала, що дисертація Мануїлової А. І. на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права», подана на здобуття ступеня вищої освіти

доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право», може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

К. ю. н., доцент Грушко М. В. у своєму виступі підтримала попередніх доповідачів, акцентувала увагу на глибокому змісті авторських визначень і висновків. Відзначила, що дисертаційне дослідження є теоретично і практично значущим. Підкреслила, що в процесі доповіді головних положень дисертаційного дослідження, а також під час відповідей на запитання членів кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», Мануїлова А. І. продемонструвала опрацювання значної кількості джерел, на підставі яких була підготовлена дисертаційна робота, вміння узагальнювати, аналізувати, формулювати власні висновки. Відзначила, що дисертація Мануїлової А. І. на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право», може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

Доктор філософії в галузі права, доцент Войтович П. П. надав високу оцінку дисертації, кількості та характеру досліджених у ній питань, вдалості і значущості для науки висновків, виваженості пропозицій. Відзначив, що дисертантка здійснила ретельне вивчення питання естопеля як загального принципу міжнародного права. Вказав, що дисертація Мануїлової А. І. на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право», може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

Д. ю. н., доцент, завідувач кафедри міжнародного та європейського права Бігняк О. В. зазначив, що дана робота всіх співробітників кафедри зацікавила. Вказав на те, що такі дисертації є дуже важливими для продовження певного дискурсу, який сьогодні ми спостерігаємо. Ми бачимо, як міжнародне право розширює свою сферу, а дисертаційне дослідження Мануїлової А. І. цьому є прекрасним доказом. Зокрема, про це свідчить аналіз застосування принципу естопеля Міжнародним судом ООН. Звичайно, ця робота є дуже цікавою через те, що Мануїлова А. І. накопичила величезний матеріал, що забезпечить активне впровадження дисертаційного дослідження у навчальну та наукову діяльність, що характеризує роботу як актуальне та затребуване наукове дослідження.

У підсумку, зазначив, що дисертація Мануїлової А. І. на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право» відповідає

вимогам та може бути рекомендована до разової спеціалізованої вченої ради для попереднього розгляду і захисту для здобуття ступеня доктора філософії.

УХВАЛИЛИ:

1. Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Мануїлової Анни Іванівни на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права».

2. Констатувати, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Мануїлової А. І. відповідає спеціальності 293 «Міжнародне право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами), вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами) та пп. 9-15 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167 (зі змінами), а її авторка, Мануїлова Анна Іванівна, заслуговує присудження її наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 – «Міжнародне право».

3. Рекомендувати дисертацію Мануїлової А. І. на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права» до захисту на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 293 «Міжнародне право».

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Мануїлової Анни Іванівни на тему «Естопель як загальний принцип міжнародного права», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право»

Робота виконана на кафедрі міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія».

Тема дисертації схвалена та затверджена рішенням Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 3 від 22 жовтня 2018 року).

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор Ківалова Т. С.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Питання естопеля є нерозкритим поняттям у вітчизняній науці міжнародного права в силу того, що національному праву відповідна доктрина невідома. В українському

законодавстві сьогодні відсутнє чітке і повне законодавче регулювання принципу естопель. Незважаючи на те, що принцип естопель є досить новим і маловивченим в українській юридичній літературі явищем, він нерідко використовується вищими судовими інстанціями для мотивування своїх судових актів. Естопель – англійська доктрина, що з часом конденсувала в міжнародне право. Через «ворожість» доктрини естопель для багатьох національних правових систем її використання на міжнародно-правовому рівні є обмеженим. Навіть тоді, коли певний спір стосується по суті естопель, в міжнародному правозастосуванні йому надають інші назви.

Естопель (*estoppel*) – це загальноправовий принцип, який існує нарівні з принципами добросовісності, змагальності, належного виконання прийнятих на себе зобов'язань і в певному сенсі є їх продовженням. Естопель не тільки універсальне правило, а й ціла доктрина і правовий принцип. Його особлива значимість підтверджується існуванням декількох теорій принципу естопель в англо-американському праві, а також безліччю виробленої правозастосовчої судової практики.

Побудова світового порядку на основі панування права передбачає певний рівень довіри держав по відношенню один до одного та передбачуваність в їх поведінці. Довірчий характер відносин підтримується за допомогою правового забезпечення (через Міжнародний суд та арбітраж) певного рівня виконання державами своїх міжнародних зобов'язань на основі принципу добросовісності. Вже сам факт добросовісного «*exbonafide*» виконання міжнародних зобов'язань, виключає випадки зловживання правом, створює підстави для прояву довіри. Передбачуваність поведінки держав підтримується як наслідок послідовності міжнародно-правової позиції по відношенню до даної фактичної або юридичної ситуації через обов'язкову нотифікацію передбачуваних в ній змін, які можуть певним чином торкнутися законного права та інтересів інших держав. При цьому принцип добросовісності також відіграє певну роль, оскільки саме він забезпечує послідовність у поведінці держав, приписує зобов'язання нотифікації передбачуваних змін в міжнародній та внутрішній позиції цієї держави при зобов'язаннях, які безпосередньо торкаються прав та законних інтересів іншого члена світового співтовариства. Порушення цього принципу в поведінці одного суб'єкта міжнародного права як наслідок його непослідовності, яка тягне за собою нанесення збитків законним правам іншого суб'єкта, який добросовісно довірився поведінці першого, викликає естопель.

Судова практика останніх років свідчить про збільшення справ, вирішення яких пов'язано з принципом естопель.

На сьогодні цей принцип тільки «пускає коріння» в українське право, але при цьому легальне визначення терміну «естопель» в законі відсутнє. Імплементація цього принципу в українське право не повинна носити механічний характер. Естопель реально функціонує в англійському праві, тому, що для цього створені всі необхідні юридичні механізми і інститути, тобто присутня система певних передумов, в яких принцип естопель розкривається правильно і повно. Простим перенесенням з національної правової системи країни, що входить в англо-американську правову сім'ю в національне право нашої країни швидше принесе більше шкоди, ніж користі. Тому необхідно знайти в цьому принципі ті ідеї, які позитивно позначаються на розвитку нашої правозастосовчої практики за умови їх правильної імплементації.

Необхідно врахувати, що, незважаючи на різницю в правових сім'ях, проблеми, з якими зіштовхується правозастосовувач, можуть бути схожими, в зв'язку з чим запозичувати потрібно не тільки сам принцип естопеля, але і ті правові конструкції, які запропоновані зарубіжними коментаторами, і правозастосовчою практикою.

Естопель, виконуючи притаманну йому стабілізуючу роль в сучасному міжнародному праві, забезпечує через припис послідовності поведінки держав юридичну безпеку суб'єктів права.

Функціональна спрямованість принципу естопеля в зазначеному напрямку обумовлена його двоєдиним значенням – якістю процесуального і матеріального права. Те, що принцип естопель – це не просто засіб захисту у формі попереднього заперечення або процесуального (по суду) відведення заперечення, визнається в науці сучасного міжнародного права.

Принцип естопель виступає як окремий принцип права, який ніяк не пов'язаний і ніяк не обумовлений іншими інститутами права. Значимість сказаного нами визначається тією обставиною, що деякі юристи розглядають естопель в аспекті правових наслідків односторонніх юридичних актів. Поряд з такою точкою зору присутня і точка зору, яка розглядає естопель в аспекті помилки, обману, інституту *forum prorogatum*, погашеної давності, принципу *res judicata*, справедливості. Незважаючи на різноманітність представлених думок щодо принципу естопеля, загальним для них усіх є спроба пов'язати принцип естопеля з будь-яким іншим інститутом права і тим самим позбавити естопель властивої йому якості окремого принципу міжнародного права. Принцип естопель за своєю суттю і спрямованістю свого регулятивного впливу є абсолютно самостійним принципом права і як один із загальних принципів права (за змістом ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН) входить в систему джерел міжнародного права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також плану науково-дослідницької роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» «Міжнародне право в період трансформації міжнародного правопорядку та захист національних інтересів України» на 2016-2020 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження роботи є розробка теоретичних та практичних положень, що визначають принцип естопель, як загальний принцип міжнародного права.

Для досягнення даних цілей були поставлені такі **основні завдання:**

- розкрити поняття та видів загальних принципів міжнародного права;
- висвітлити історію становлення принципу естопель у різних правових системах;
- дослідити поняття та сутність принципу естопель в міжнародному праві як загального принципу права;
- розглянути питання міжнародно-правового закріплення принципу естопель;
- визначити взаємодію принципу естопель та односторонніх актів держав;
- провести порівняльно-правовий аналіз практичного застосування принципу естопель в міжнародній та національній судовій практиці;
- розкрити зв'язок між принципом естопель та принципом добросовісності;
- розглянути взаємодію принципу естопель з іншими загальними принципами міжнародного права;
- провести аналіз основних конститутивних елементів принципу естопель;
- розглянути матеріальні та процесуальні аспекти застосування принципу естопель;
- проаналізувати наслідки порушення принципу естопель.

Аналіз даних проблем дасть змогу більш глибоко зрозуміти і визначити сутність принципу естопель, проблеми його регулювання та запропонувати шляхи для застосування принципу естопель в нашій країні.

Об'єкт дослідження – відносини, які виникають між державами при застосуванні принципу естопель як загального принципу міжнародного права.

Предмет дослідження – естопель як загальний принцип міжнародного права.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням, яке стосується визначення принципу естопель як загального принципу міжнародного права. Зроблено висновки та надані пропозиції, які мають значення для науки та практики, відповідають вимогам наукової новизни. До них слід віднести такі: *вперше:*

проведене комплексне дослідження принципу естопель як загального принципу міжнародного права, розкрито особливості розвитку цього принципу на різних етапах становлення міжнародного права;

розкрито зв'язок між принципом естопель та його юридичною основою – принципом добросовісності: якщо принцип добросовісності передбачає необхідність дотримання певного рівня послідовності в поведінці суб'єктів права, то естопель забезпечує примушування до дотримання принципу добросовісності;

визначено конститутивні елементи естопель: 1) існування певної позиції суб'єкта права (актора позиції); 2) як наслідок такої позиції – вчинення іншим суб'єктом права (дестинатора цієї позиції) будь-яких дій або утримання від них; 3) як наслідок таких дій чи бездіяльності – збиток дестинатора; 4) скасування або суттєва зміна своєї первісної позиції актором. Присутність всіх зазначених елементів є неодмінною умовою при констатації ситуації естопель;

проведено розмежування принципу естопель з інститутом односторонніх актів: у випадку односторонніх актів держава виступає з чітким наміром покласти початок новим правовідносинам, взявши на себе в односторонньому порядку міжнародно-правові зобов'язання; у випадку з естопелем держава-актор втрачає можливість відмовлятися від своєї попередньої позиції, внаслідок якої виникли права в третіх сторін;

удосконалено:

механізм естопель, в основі якого лежить принцип добросовісності, спрямований на підтримку юридичної безпеки суб'єктів правовідносин, що реалізується двома способами: 1) як процесуальне заперечення під час розгляду справи; 2) як норма-принцип, покликана на основі принципу добросовісності сприяти забезпеченню юридичної безпеки суб'єктів правовідносин.

обґрунтування, що застосування принципу естопеля при вирішенні спору в суді можливо не тільки при наявності заяви сторони, але і безпосередньо самим судом з метою припинення зловживання сторонами судового процесу їх процесуальними правами. Саме в цьому бачиться баланс між розширенням судової дискреції і проблемою захисту процесуальних прав сторін;

визначення межі дії принципу естопеля: з одного боку, застосування принципу естопеля не повинно порушувати право на заперечення учасника судового процесу; з іншого боку, право на заперечення припиняється (втрачається) учасником спору тоді, коли є ознаки створеної ним ситуації естопеля, в разі кваліфікації (виявлення) якої обмежувальним механізмом реалізації права на заперечення є застосування принципу естопеля з метою збереження справедливого балансу інтересів сторін спору;

розуміння потенціалу принципу естопель, як норми матеріального міжнародного права, який здатен відігравати значну роль для кращого розуміння правової структури односторонніх актів, угод необов'язкового характеру і системи голосування в міжнародних організаціях. Як матеріальний принцип, принцип естопель приписує зобов'язання послідовності в поведінці держав і сприяє дотриманню юридичної безпеки суб'єктів міжнародного права;

набуло подальшого розвитку:

теоретичні положення щодо визначення загальних принципів права та їх ознак, окреслено особливості їх застосування;

на підставі аналізу ознак загальних принципів права, доведено відношення принципу естопеля до загальних принципів міжнародного права;

обґрунтовано взаємодію всіх видів принципу естопеля в міжнародному праві;

на підставі аналізу міжнародної судової практики застосування принципу естопеля, теоретичного обґрунтовується положення про можливість відповідальності за порушення принципу естопеля.

Методи дослідження. Під час виконання дисертаційного дослідження було використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Були використані дві групи методів наукового-пізнання – загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ, зокрема: за допомогою діалектичного методу поглиблено понятійний апарат, визначено сутність принципу естопель (підпункт 1.1, 1.3 дисертації); метод системно-структурного аналізу дав можливість дослідити співвідношення понять «*estoppel by record*», «*estoppel by deed*», «*estoppel by matter in palis*» та інших (підпункт 1.3 дисертації); порівняльно-правовий метод застосовувався в процесі порівняння різних підходів до визначення юридичної основи принципу естопель в міжнародному публічному праві (підрозділ 1.2 дисертації); функціональний метод дав змогу розглянути принцип естопель,

як правовідносини, дослідити його динаміку та шляхи його застосування (підрозділ 2.1, 2.1.3, 3.1 дисертації); використовувався історичний метод, оскільки дослідження становлення принципу естопель має тривалий розвиток в науці міжнародного права (підрозділ 1.2, 2.1 дисертації); герменевтичний метод було використано для осягнення змісту правових пам'яток, зокрема для виявлення точного становлення принципу естопель в міжнародному праві (підрозділ 1.2, 2.1, 2.1.1 дисертації); метод аналогії був використаний для перенесення властивостей та ознак, характерних для одного об'єкта, на інший, що мають з ним подібність (підрозділ 1.2, 2.1.2, 2.2 дисертації); результати логічного аналізу використовувалися при формуванні висновків і пропозицій дисертації з урахуванням вимог стосовно визначеності, несуперечливості, послідовності й обґрунтованості суджень у межах загально-теоретичних та міжнародно-правових конструкцій з використанням понятійного апарату відповідних галузей науки (розділ 1, 2, 3 дисертації).

Використання зазначених методів в їх комплексі було направлено на максимально об'єктивне і ґрунтовне дослідження даної проблематики.

Теоретичну основу дослідження становлять роботи таких учених, як В. Г. Буткевич, Дж. Вантуріні, Е. В. Васьковський, Г. В. Ведиян, А. Х. Гольмстен, В. М. Гордон, Дж. Діксон, А.-Т. Деннінг, Р. Енгельман, А. М. Заброцька, О. В. Задорожній, Н. В. Зайцева, Ж. П. Жаке, А. А. Іванов, Р. А. Каламкарян, Карім Гхалі, Ф. Манен, Ю. І. Мігачев, Ф. Кайе, А. Л. Коблов, Е. Кок, Х. Кьотц, А. Козловський, Е. В. Конова, К. І. Комісаров, В. М. Лисик, І. І. Лукашук, В. В. Мицик, С. А. Мельник, В. М. Репецький, Ж. І. Седова, Є. Сої, Сіан Уілкер Дж. Фіцморіс, К. Цвайгерт, С. П. Чаплинський, М. Ю. Черкес, А. П. Черних, І. І. Черних, Н. А. Чечіна, Дж. Шварценберг, Л. Л. Шамшурин, Т. М. Яблочков, В. В. Ярков та інших.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у: *науково-дослідній сфері* – з метою подальшого розвитку теорії міжнародного права та міжнародних відносин, зокрема міжнародно-правове регулювання принципу естопель, та його становлення в системі принципів міжнародного права; *нормотворчій діяльності* – в процесі підготовки та удосконалення законодавчих та підзаконних актів, присвячених добросовісному виконанню міжнародних зобов'язань, що становлять основу принципу естопель; *правозастосовчій діяльності* – для забезпечення єдності у застосуванні законодавства, що регламентує питання міжнародних спорів, що стосуються принципу естопель; *науково-*

методичній роботі – при підготовці навчальних посібників та підручників з міжнародного права, при читанні курсів міжнародного права, міжнародного приватного права, в розробленні спецкурсів з теоретичних та практичних проблем добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, що становлять основу принципу естопель; *начальному процесі* – для вивчення дисциплін «Міжнародне право», «Міжнародне приватне право», «Теорія і практика міжнародного права»; *правовиховній* – для підвищення рівня правової культури населення, формування фахової правосвідомості здобувачів вищої освіти юридичних вузів та факультетів.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана на кафедрі міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія». Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія».

Результати дисертаційного дослідження доповідалися також на науково-практичних конференціях та семінарах, зокрема на: міжнародних наукових конференціях професорсько-викладацького та аспірантського складу: XX ювілейна міжнародна звітна конференція юних юристів, студентів, аспірантів і молодих вчених, присвячена 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 12 травня 2017), Конкурентоспроможність підприємств в умовах трансформаційних процесів в економіці України (м. Харків, 14 листопада 2018 р.), Правове життя сучасної України (м. Одеса, 17 травня 2019 р.), Конгрес міжнародного та європейського права (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.), Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики (м. Київ, 15 листопада 2019 р.), Правове життя сучасної України (м. Одеса, 15 травня 2020 р.), Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку (м. Одеса, 20 травня 2020 р.), Права людини – пріоритет сучасної держави (м. Одеса, 10 грудня 2020 р.), Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) (м. Одеса, 21 травня. 2021 р.).

Основні положення дисертації використовуються у науковій та практичній діяльності дисертантки, зокрема були апробовані при прочитанні у 2019-2020 рр. курсу практичних занять із курсу «Міжнародне право» в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Публікації. Основні наукові результати дисертації і основна аргументація, використана для їх обґрунтування, знайшли відображення у

14 публікаціях, які розкривають основний зміст дисертації, у тому числі 5 статтях, 4 з яких опубліковано автором у наукових фахових виданнях та 1 публікація в базі даних Web of Science, та 9 тез доповідей на всеукраїнських та міжнародних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Зумовлені специфікою проблематики дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 232 сторінки, з них основного тексту – 198 сторінки, список використаних джерел складає 209 найменувань і розташований на 22 сторінках.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мануїлова А. І. Становлення принципу естопель в міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Вип. 53. Т. 2. С. 140-144.
2. Мануилова А. И. Соотношение принципа эстоппель и принципа добросовестности. *Leges et Viata*. 2019. № 10/2. С. 89-91.
3. Мануїлова А. І. Класифікація принципу естопель в міжнародному праві. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2020. № 5. Р. 29-34.
4. Мануїлова А. І. Умови застосування та правові наслідки порушення принципу естопель. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 674-677.

Публікація в базі даних Web of Science:

5. Manuilova A. Protection of Personal Non-Property Rights in the Field of Information Communications: A Comparative Approach / V. Formaniuk, O. Kanienberh-Sandul, O. Palii, A. Borysova. *Journal of Politics and Law*. 2020. Vol. 13. No. 3. Р. 226-235.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

6. Мануїлова А. І. Принцип добросовісності як основа інституту естопель. *Матеріали XX ювілейної міжнародної звітної конференції юних юристів, студентів, аспірантів і молодих вчених, присвяченої 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчю Одеської школи права* : у 3 т. : (м. Одеса, 12 травня 2017) / від. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Фенікс, 2017. Т. 1. С. 217-219.
7. Мануїлова А. І. Формування принципу естопель в міжнародному праві. *Конкурентоспроможність підприємств в умовах трансформаційних процесів в економіці України* : збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (м. Харків, 14 листопада 2018 р.) / Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ. Харків : ХТЕІ КНТЕУ, 2018. С. 44-47.
8. Manuilova A. Unilateral acts as a form of expression of the principle of estoppel in International Law. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 440-442.
9. Мануїлова А. І. Прояв принципу естопель в контексті Будапештського меморандуму. *Конгрес міжнародного та європейського права* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 109-112.
10. Мануїлова А. І. Конституційні елементи принципу естопель. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої Дню науки юридичного факультету (м. Київ, 15 листопада 2019 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. І. С. Гриценка, к.ю.н. І. С. Сахарук. Київ, 2019. С. 46-48.
11. Мануїлова А. І. Відповідальність та наслідки порушення принципу естопель. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 травня

2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 63-65.

12. Мануїлова А. І. Еманация принципу естопель з принципу добросовісності. *Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку* : матеріали науково-практичної заочної конференції (м. Одеса, 20 травня 2020 р.) / Національний університет «Одеська юридична академія». Херсон : Гельветика, 2020. С. 60-63.
13. Мануїлова А. І. Застосування правила естоппель як засіб захисту від недобросовісної поведінки. *Права людини – пріоритет сучасної держави* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10 грудня 2020 р.) / від. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. С. 12-15.
14. Мануїлова А.І. Рецепція принципу загального права естопель у міжнародно-правову систему. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 травня. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 365-367.

Характеристика особистості здобувача. Мануїлова А.І. має другий (магістерський) рівень вищої юридичної освіти. У 2016 році закінчила Національний університет «Одеська юридична академія» та отримала диплом з відзнакою за ступенем вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю 081 «Право». У 2018 році закінчила магістратуру Національного університету «Одеська юридична академія», отримала диплом з відзнакою та здобула кваліфікацію: ступінь вищої освіти магістр, спеціальність «Право». З 2018 року – аспірант кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» денної форми навчання. У 2020 році закінчила магістратуру Національного університету «Одеська юридична академія», отримала диплом з відзнакою та здобула кваліфікацію магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування». Володіє українською, англійською, російською мовами.

Має 5 наукових статей, які опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, з них 2 наукові статті у періодичних наукових виданнях іншої держави, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, 2 статті у науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України, та 1 публікація в базі даних Web of Science. Додатково положення дослідження відображені у 9 тезах доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

Особистий внесок автора. Дисертаційна робота є власним авторським дослідженням, у якому наукові положення, висновки та пропозиції обґрунтовано самостійно в результаті опрацювання значної кількості наукових джерел. Ідеї та розробки, що належать співавторам не використовувались.

Оцінка мови та стилю дисертації. Мова та стиль написання дисертації відповідають прийнятному у науковій літературі та відповідають встановленим вимогам, які висуваються до наукової праці такого рівня, що забезпечує легкість та доступність сприйняття дисертації.

У результаті попередньої експертизи дисертації Мануїлової А. І. та повноти основних результатів дослідження.

УХВАЛИЛИ:

1. Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Мануїлової Анни Іванівни на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права», представленої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право».
2. Констатувати, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Мануїлової Анни Іванівни відповідає спеціальності 293 «Міжнародне право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами), вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами) та пп. 9-15 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167 (зі змінами), а її авторка, Мануїлова Анна Іванівна, заслуговує присудження її наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 – «Міжнародне право».

3. Рекомендувати дисертацію Мануїлової Анни Іванівни на тему: «Естопель як загальний принцип міжнародного права» до захисту на здобуття ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 293 «Міжнародне право».

Рецензент:

доктор юридичних наук, професор ,
професор кафедри міжнародного та
європейського права Національного
університету «Одеська юридична академія»

О. О. Сурілова

Рецензент:

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та
європейського права Національного
університету «Одеська юридична академія»

О. О. Белогубова